

რამდენიმე კომენტარი საქართველოს ისტორიის მნიშვნელოვან ფაქტებზე

გიული ალასანია

საქართველოს უნივერსიტეტი
galasania@ug.edu.ge

წინამდებარე ნაშრომში განხილული იქნება ჩემი ადრეული დაკვირვებები წყაროების ზოგიერთი ცნობის წაკითხვასთან დაკავშირებით, რაც სხვადასხვა არგუმენტზე დაყრდნობით ან ზოგიერთ შემთხვევაში არგუმენტის გარეშე არ იყო გაზიარებული სამეცნიერო ლიტერატურაში.

პირველი დაკვირვება ირიბად ეხება ვახტანგ გორგასლის გარდაცვალების თარიღს. სხვადასხვა ვარაუდს შორის არის 491 წელი, რაც ვახტანგ გოილაძემ შემოიტანა სირიულ ჰაგიოგრაფიულ ძეგლზე („ფირან გუშნასპის მარტვილობა“) დაყრდნობით, თუმცა აღნიშნული ძეგლის შესაბამისი მონაკვეთი, ჩემი ვარაუდით, რაც ადრეც მქონდა გამოთქმული, არაზუსტად არის წაკითხული. თხზულება, რომელიც ეხება ქართლ-ალბანეთის მარზპანის წამებას, კარგა ხანია ცნობილია ქართულ ისტორიოგრაფიაში, თუმცა ამჯერად გამოყენებულია ვახტანგ გორგასლის გარდაცვალების დასათარიღებლად (გოილაძე 1988: 89-102).

აღნიშნულ თხზულებაში სულ რამდენიმე თარიღია და ერთის გამოკლებით ყველა ამ შემთხვევაში ათვლის წერტილად გამოყენებულია სპარსეთის შაჰების ტახტზე ასვლა:

„ბერძენთა რვაას ორმოცდაათ წელს (ქრისტიანთა წელთაღრიცხვის 538, აქ სწორედ ზემოთ ნახსენები გამონაკლისია) ქრისტიანთა მდგომარეობა კარგი იყო...“.

„ასე გაგრძელდა მეფე პეროზის მმართველობიდან მეფე ხოსროს [მეფობის] მეათე წლამდე (ირანის შაჰი პეროზი 459-484; ხოსრო ანუშირვანი 531- 579)...“.

„კავადის მმართველობის ოცდამეათე წელს (488-496, 499-531, 496 წელს ჩამოაგდეს ტახტიდან, ხოლო სამი წლის შემდეგ 499 წელს მან დაიბრუნა ტახტი) ...ფირან გუშნასპს... გამოეცხადა ღვთაება ანგელოზის სახით და შთააგონა, რომ იგი გაქრისტიანებულიყო“. ვ. გოილაძის აზრით, ფირანი 518 წელს გაქრისტიანდა (გოილაძე 1988: 90), ანუ, მისი აზრით, კავადის მეფობის 30 წელს, რაც ზუსტი არ არის, რადგან კავადის 30 წელი იყო 521 წელს იმ სამი წლის მიმატებით, როდესაც კავადი ჩამოცილებული იყო მეფობას, რაც 499 წელს კვლავ დაიბრუნა.

დაბოლოს ნათქვამია: „მეორმოცე წელს ტახტზე ავიდა ხოსრო და თავისი მმართველობის მესამე წელს ბრძანა რომაელთა კეისართან გაეგზავნათ ელჩი...“ „...აქ ვ. გოილაძე განმარტავს: „იგულისხმება ხოსრო I ანუშირვანი“, ხოლო წინადადების დასაწყისში გამომცემელი ჯორჯ ჰოფმანი აზუსტებს „[ზავის დადების]“. სწორედ ამ დაზუსტებამ შეიყვანა შეცდომაში ვ. გოილაძე, რომელმაც მოტანილ ციტატას მიაყოლა მსჯელობა: „რატომ დასჭირდა მარტვილობის ავტორს ხოსრო I- ის (531-579) ტახტზე ასვლა ქართლ-ალბანეთში ირანსა და ბიზანტიას შორის 40 წლის წინათ, ე. ი. 491 წელს მომხდარი ომისა და ზავის დადებიდან ათვალა, ძეგლიდან არა ჩანს. თუმცა, მარტვილობის ავტორის ეს მითითება, უნიკალურია. მსგავსი ცნობა ჯერჯერობით არც ერთ სხვა წყაროში არა გვაქვს. როგორც სათანადო კვლევის შედეგად დადასტურდა, მარტვილობის მიერ მითითებული 491 წლის ბიზანტია-ირანის ომის ერთ-ერთ კამპანიად უნდა იქნეს მიჩნეული, ჯუანშერის მიერ აღწერილი ვახტანგ გორგასლის ბრძოლა ირანელებთან „იორსა ზედა“, სადაც ვახტანგი სასიკვდილოდ დაიჭრა“ (გოილაძე 1988: 92). „ხოსრომ თავისი მეფობის მეცხრე წელს...“ აგრძელებს მარტვილობის ავტორი.

ვ. გოილაძის ვარაუდი ვახტანგ გორგასლის გარდაცვალების თარიღზე არ გაიზიარა მ. სანაძემ, თუმცა მიიჩნია, რომ მითითებული თარიღი – 491 წელი „485-490 წლების ქართლსა და სომხეთში სპარსეთის წინააღმდეგ მიმდინარე აჯანყების ფორმატშია განსახილველი“ (სანაძე 2019: 399). მკვლევარი იცნობს 2008 წელს გამოცემულ ჩემს ნაშრომს, მაგრამ, ვინაიდან არ იმონებებს მას ამ კონკრეტული შემთხვევისთვის, როგორც ჩანს, ჩემი დაკვირვება მისი ყურადღების მიღმა დარჩა, ან ჩემი დასაბუთება არ იყო საკმარისად დამატერებილი მისთვის. ამიტომ საჭიროდ მივიჩნიე, კიდევ ერთხელ გამემეორებია ჩემი ადრინდელი დაკვირვება, რაც „ფირან გუშნასპის მარტვილობის“ შესაბამის ნაწყვეტს ეხებოდა: „სირიული ტექსტის ასეთი აღდგენა (იგულისხმება კონტექსტში კუთხოვან ფრჩხილებში ჩასმული [ზავის დადების]), ვფიქრობთ, მოკლებულია საფუძველს. აქ „მეორმოცე წელს“ კვლავ კავადის მეფობის წლებს ეხება (488-496; 499-531), რაც, თუ არ ჩავთვლით სამწლიან (496-499 წწ.) ინტერვალს, როდესაც კავადი ტახტიდან იყო ჩამოგდებული, სწორედ 40 წელს შეადგენს, როდესაც დასრულდა კავადის მართვა და ტახტზე ავიდა ხოსრო ანუშირვანი. აღსანიშნავია, რომ იგივე განმარტება, სავარაუდოდ ჩემგან დამოუკიდებლად (რადგან გამომცემლები არ იმონებენ ჩემს ნაშრომს) ეკუთვნის ტექსტის ინგლისურ ენაზე მთარგმნელებს 2023 წლის გამოცემაში (ჟულიენი, ბეკერი 2023).

დავუბრუნდები კიდევ ერთ საკითხს, რომელიც ასევე ადრე მქონდა განხილული რამდენიმე სტატიაში და რაც ეხება მონღოლების შემოჭრის შედეგად ორად გაყოფილი საქართველოს დროს საქართველოს მეფეებსა და ეგვიპტის სულტნებს შორის 60-იან წლებში დამყარებულ დიპლომატიურ ურთიერთობებს. საკითხი ფართოა და ვრცელ ქრონოლოგიურ მონაკვეთს მოიცავს. თუმცა, ამჯერად შევეხები ამ ურთიერთობების ერთ კონკრეტულ ფაქტს, კერძოდ კი, მამლუქი სულტნის ელჩების დაბრუნებას საქართველოდან 1268 წელს. 2014 წელს გამოცემულ სტატიაში მე ვრცლად მიმოვიხილე ეს ურთიერთობები და, სხვათა შორის, შევეხე ამ კონკრეტულ ფაქტსაც ქ. მიულერის და ი. პალიჩის სტატიაზე დაყრდნობით. „666 წ. რაჭაბში (1268 წლის მარტ-აპრილში) საქართველოდან ეგვიპტეში ელჩები დაბრუნდნენ საქართველოს ორი მეფის წერილებით. ეგვიპტის სულტანს წერილებით მიმართეს ორმა მეფემ: „აფხაზეთის მეფემ“ და „თბილისის მეფემ“, რის შემდეგაც მკვლევრები მსჯელობენ იმაზე, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს მეფე, მიუხედავად იმისა, რომ ილხანთა კონტროლის ქვეშ იყო, მისგან თავის დაღწევის იმედს არ კარგავდა (მიულერი, პალიჩი 2004: 277-278). ვფიქრობ, ასეთი ვარაუდის საფუძველს იმდროინდელი ვითარება არ იძლევა. ეგვიპტის ელჩები, რომლებმაც წერილები ჩამოიტანეს, ცხადია, სწორედ დასავლეთ საქართველოში იქნებოდნენ გაგზავნილი და წერილებსაც დასავლეთ საქართველოს მეფისაგან ჩამოიტანდნენ, რომელიც თავის თავს „აფხაზეთის მეფეს“ და „თბილისის მეფეს“ უწოდებს...“ საერთოდ, ორი თანასწორუფლებიანი მეფის პირობებში მათ შეინარჩუნეს გაერთიანებული სამეფოს მეფეების ტიტული, რისი დოკუმენტური დადასტურება მხოლოდ ერთ, რუსუდანის შვილის, შემთხვევაში გვაქვს: „აფხაზთა, ქართველთა, რანთა, კახთა და სომეხთა მეფისა, შარვანშა და შაჰანშა და ყ(ო)ვლისა საქართველოისა და ჩრდილოეთისა ფლობით მპყრობელისა“ (ენუქიძე და სხვები 1984: 167). სავარაუდოა, რომ იგივე ტიტული შენარჩუნებული ექნებოდა აღმოსავლეთ საქართველოს მეფესაც. „საეჭვოა, რომ დავით ლაშას ძეს, რომელსაც მონღოლებმა ერთხელ უკვე აპატიეს განდგომა, რასაც, სხვათა შორის, მისი მეუღლე შეეწირა, კვლავ ასეთი ნაბიჯი გადაედგა, იმ დროს, როდესაც მამლუქთა წინააღმდეგ ილხანების წარმოებულ ომებში აქტიურად მონაწილეობა ქართული ჯარით მისი ვალდებულება იყო. ასეთი ვალდებულება ძალაში იყო, ვიდრე 1323 წელს არ დაიდო ზავი ილხანებსა და ეგვიპტის სულტანს შორის (ალასანია 2023ა: 44-46).¹

2016 გამოიცა ვ. ჯაფარიძის ნაშრომი „საქართველო და ეგვიპტის მამლუქები“, სადაც განხილულია ჩვენთვის საინტერესო ფაქტი. ავტორი არ დაეთანხმა ჩემს სტატიაში გამოთქმულ ვარაუდს, რაც მით უფრო საყურადღებოა, რომ მკვლევარი ამ შემთხვევაში ამ-

ბის თანამედროვის ინფორმაციას ეყრდნობა, კერძოდ, სულთან ბეიბარსის ისტორიკოსის 'აბდ აზ-ზაჰირის ცნობას:

666 წ. რაჯაბში (17. III-15.IV 1268 წ.), ბაიბარსის ელჩი დაბრუნდა საქართველოდან ქართველი მეფეების ორი წერილით სულთანთან. ერთი მათგანი ეკუთვნოდა აფხაზთა მეფეს (დავით ნარინს) და მეორე დავითს – თბილისის მეფეს. შინაარსი ამ წერილებისა იყო ის, რომ ისინი გამოვიდნენ თათართა მორჩილებიდან სულტნის (ბაიბარსის) გამო; აფხაზთა მეფე წერდა, რომ ის შეუერთდა ბერქეს (ოქროს უ)რდოს გამგებელს – გ. ჯ.), რადგანაც შეიტყო, რომ ის სულტნის მოყვარული იყო (ჯაფარიძე 2016: 92-93).

მოტანილი ცნობა არ არის წყაროს ზუსტი ციტირება. გადმოცემული ინფორმაციის შემდეგ გ. ჯაფარიძე არ დაეთანხმა ჩემს ზემოთ გამოთქმულ ვარაუდს, რადგან მიიჩნია, რომ

წყარო ასეთი დასკვნის საშუალებას არ იძლევა. ქ. მიულერისა და ი. პალიჩის აზრით, აზკარაა, რომ ბეიბარსს ურთიერთობა ჰქონდა ორივე ქართულ სამეფოსთან. დავით ნარინმა დაახლ. 1268 წ. მხარი დაუჭირა თეგუდარის აჯანყებას აბაღას წინააღმდეგ და გაუწია მას მასპინძლობა. აბაღამ განაახლა თავისი ცდები დაეპყრო აფხაზეთი, მაგრამ კვლავ წარუმატებლად. რაც შეეხება ალმ. საქართველოს მეფეს – დავით VII-ს, 1260 წ. წარუმატებელი აჯანყების შემდეგ ის კვლავ ეძებდა შესაძლებლობას, გათავისუფლებულიყო მონღოლთა ბატონობისაგან. ვინაიდან დამოკიდებულება ბიძაშვილ-მამიდაშვილს შორის ყოველთვის კახგი იყო (ხაზი ჩვენია – გ. ა.), ასევე შესაძლებელია, რომ ორივე წინასწარ შეთანხმდა ბაიბარსთან თავიანთ ურთიერთობებზე (ჯაფარიძე 2016: 93).

ყველა ამ არგუმენტის გათვალისწინებით მე ვრჩები ჩემს აზრზე. რა მაძლევს ამის საფუძველს? პირველ რიგში, თუნდაც გ. ჯაფარიძის ერთ-ერთ სტატიაში გამოთქმული აზრი ბაიბარს ალ-მანსურის XIV საუკუნის 710/1310-1311 წლების ერთ-ერთ ცნობაზე, სადაც ნათქვამია: „მოვიდნენ ქართველი ელჩები კონსტანტინე დავითის ძის, საქართველოს და თბილისის მფლობელის მხრიდან“... და გ. ჯაფარიძის აღნიშნულ ელჩობასთან დაკავშირებით გაკეთებული საყურადღებო შენიშვნა – კონსტანტინე არ იყო „თბილისის მფლობელი“, მაგრამ უნდა ვიფიქროთ, რომ კონსტანტინე ასე უწოდებდა თავს სულტნისადმი გაგზავნილ წერილში“. და ეს ასეც უნდა ყოფილიყო, ვინაიდან ორივე მეფე, როგორც აღინიშნა, ინარჩუნებდა ერთხელ მიღებულ უფლებებს და, შესაბამისად, ტიტულსაც (ჯაფარიძე 2006: 295-296).

გარდა ამისა, არ არის ზუსტი ქ. მიულერისა და ი. პალიჩის აზრი, თითქოს ბიძაშვილ-მამიდაშვილს ერთმანეთში მუდამ კარგი ურთიერთობა ჰქონდათ. ცნობილია, რომ ლაშას ძის დასავლეთ საქართველოში გადასვლის შემდეგ მათი კარგი ურთიერთობა ხანმოკლე აღმოჩნდა. ლაშას ძემ მალე დასავლეთ საქართველოს გაყოფა მოინდომა, რამაც დაძაბა ორ მეფეს შორის ურთიერთობა და დავით ლაშას ძეს უკან დაბრუნება და მონღოლებისათვის პატიების თხოვნა მოუხდა. შემდგომში ისინი სრულიად განსხვავებული, ერთმანეთისადმი დაპირისპირებული, დაჯგუფების წევრები იყვნენ. იმ დროს, როდესაც აღმოსავლეთ საქართველო და სამცხე ილხანების, კილიკიის სომხეთის, რუმის სასულტნოს და რომის პაპის მოკავშირეები იყვნენ, დასავლეთ საქართველო ბუნებრივად იყო გაერთიანებული ილხანებთან და რომის პაპთან დაპირისპირებულ ძალასთან – ოქროს ურდოსთან, ეგვიპტესთან, ბიზანტიასთან.

ყურადღებას იქცევს ის ფაქტიც, რომ მიუხედავად იმისა, რომ წყაროს მიხედვით ელჩები ორი მეფის წერილებით დაბრუნდნენ, შემდეგ მხოლოდ დასავლეთ საქართველოს მეფის მიმართვის ტექსტია გადმოცემული და უცნობი რჩება ლაშას ძის წერილის შინაარსი.

ის, რომ ინფორმაციას გვანჯდის ამბის თანამედროვე, ვითარებას არ ცვლის. მასაც შეიძლება დაეშვა შეცდომა იმის გამო, რომ ორივე მეფეს დავითი ერქვა და ტიტულებიც ერთნაირი ჰქონდათ, ამავე დროს, ცნობილი იყო, რომ საქართველო ორ ნაწილად იყო გაყოფილი და მას ორი მეფე მართავდა.

კიდევ ერთი საკითხი, რომელიც უკვე განხილული მქონდა ერთ-ერთ ნაშრომში, ეხება თამარ მეფის გარდაცვალების თარიღს. ამავე საკითხს არაერთი ნაშრომი მიეძღვნა, რომელთა რაოდენობა განსაკუთრებით გამრავლდა უკანასკნელ წლებში, სადაც ძირითადად ქარბობს 1207, ან 1210 წწ. სამწუხაროდ, ამ გამოკვლევებში იშვიათად არის მოხსენიებული საკითხთან დაკავშირებული რ. კიკნაძის ძალზე საინტერესო დაკვირვებები. ერთი მათგანი, რომელიც მე გავითვალისწინე ჩემს გამოკვლევაში (ალასანია 2017: 147-162)² ეხება ქართველთა ძლევამოსილ ლაშქრობას ირანში. ფაქტი მნიშვნელოვანია როგორც დავით სოსლანის, ასევე თამარის გარდაცვალების თარიღების დასადგენად და ასევე არაერთ ნაშრომშია განხილული. რ.კიკნაძემ ამ შემთხვევაში ამოსავალ წერტილად გაიხადა „ისტორიათა და აზმათა“ ცნობა, რომლის მიხედვითაც არდებილის „სულტანი“ აღდგომა დღეს დაესხა ანისს, რაც ახალ კვირას აცნობეს გეგუთს მყოფ თამარს. ამას მოჰყვა რამაზანის თვე, რომლის გასულს, გახსნილების დღესასწაულზე, ქართველებმა არდებილი დაარბიეს. „აღწერილი ამბები ისეთ წელს მომხდარა, როცა აღდგომა დაახლოებით ათი დღით უსწრებდა მთვარის კალენდრის მეცხრე თვის, რამაზანის დასაწყისს“ (კიკნაძე 1975: 126).³ რ. კიკნაძეს წარმოდგენილი აქვს ქრონოლოგიური ცხრილი, სადაც ნაჩვენებია აღდგომისა და „აიდის“ დღეები და რამაზანის მარხვის დასაწყისი 1205-1210 წწ-ში, საიდანაც ირკვევა, რომ აღნიშნულ მონაკვეთში მხოლოდ 1205 და 1206 წწ-ში იყო ვითარება, როდესაც აღდგომა უსწრებდა რამაზანს. ცნობაზე დაყრდნობით რ. კიკნაძემ საძიებელ თარიღად 1205 წელი მიიჩნია და ამავე წლით დაათარიღა დავით სოსლანის გარდაცვალებაც (კიკნაძე 1975: 126-128).⁴

იმ დროს, როდესაც პირველად გამოქვეყნდა თამარის გარდაცვალების თარიღისადმი მიძღვნილი თ. ნატროშვილის და გ. ჯაფარიძის სტატია ცდა *ერთი თაჩილის დაგენისა* (ნატროშვილი, ჯაფარიძე 1974: 168-189) რ. კიკნაძის ნაშრომები არ არსებობდა. ისინი დამოიცა 1975 და 1980 წლებში.

იმავე სტატიაში, რომელიც უკვე შევსებული და საკმაოდ განსხვავებული ფორმით გამოაქვეყნა გ. ჯაფარიძემ (ჯაფარიძე 2012), კვლავ ყურადღების მიღმა დარჩა რ. კიკნაძის დაკვირვება, მიუხედავად იმისა, რომ მას კარგად აქვს ნაჩვენები, რომ ჩვენთვის საინტერესო ფაქტებთან დაკავშირებით, ვგულისხმობ ქართველების ირანში ლაშქრობას, იქნებოდა ეს არდებილი თუ მარანდი და სხვ., ყველა ქართული წყარო თამარის მეფობის წლებს აკუთვნებს. რ. კიკნაძის ერთადერთი სტატია, დამოწმებული გ. ჯაფარიძის შევსებულ გამოკვლევაში, ეხება საკუთრივ ქართველების ირანს ლაშქრობას, რომელიც კვლავ თამარის წლებშია მოთავსებული.⁵ გ. ჯაფარიძე განსაკუთრებით აქცევს ყურადღებას იმ ფაქტს, რომ „ლაშა-გიორგის დროინდელი მემატიანე, რომელიც თითქოსდა 1207 წლით ათარიღებს თამარის გარდაცვალებას, იმავდროულად, თამარის მეფობის აღწერილობაში მოიხსენიებს ირანში ლაშქრობას: „დალენწნეს სპარსეთისა ქალაქნი, და მარანდი ამოსწყვიტეს და ერანის ქუეყანა. ესდენათ სიშორესა შინა მივიდნენ, რომელ არცა თუ სახელი ქართველობისა ისმოდა“ (მეტრეველი 2008: 354). ყველა ეს მონაცემი სხვადასხვა ნაშრომში გამოყენებულია თამარის გარდაცვალების თარიღის დასადგენად, მაგრამ გ. ჯაფარიძისთვის გადამწყვეტი გახდა არაბული წყაროების მონაცემები. XII საუკუნის არაბი მემატიანე იბნ ხალიკანი, რომელიც გვანჭდის ინფორმაციას სწავლულის 'იზბ ად-დინის არბელიდან გაძევებასა და მის მოსულში დამკვიდრებაზე, ათარიღებს ამ ფაქტს 602 ან 603 წლით (1205 წ. 18 აგვისტო – 1207 წ. 27 ივლისი), შემდეგ აგრძელებს თხრობას: „იმავე წელს ქართველები გამოემართნენ და აიღეს მარანდი [...] გაძარცვეს იგი; ამოჟლიტეს მცხოვრებთა ნაწილი [...]“ (ჯაფარიძე 2012: 188). აქვე არაბ მემატიანეს მოყვანილი აქვს განსხვავებული ინფორმაცია: „იბნ ბატიში ამბობს, რომ ეს იყო 606 წელს“ (1209 წ. 6 ივლისი – 1210 წ. 24 ივნისი). იმის გამო, რომ იბნ ბატიში ფაქტის მომსწრე იყო და ცხოვრობდა მოსულში, სადაც მოხდა სწავლულის გადასახლება და დამკვიდრება, გ. ჯაფარიძე ამ უკანასკნელ თარიღს უფრო სანდოდ მიიჩნევს, ხოლო თვით ფაქტს 1209 წლის შემოდგომას აკუთვნებს (ჯაფარიძე 2012: 189-190). ამავე დროს საყურადღებოა ისიც, რომ იბნ ხალიკანი, ჯაფარიძესთან ხალიქანია რომელიც, მართალია, არ მოსწრებია ჩვენთვის საინტერესო ფაქტებს,

უპირატესობას, როგორც ჩანს, მაინც 602 წელს ანიჭებს, მას პირველ ადგილზე ათავსებს და ამასთანავე აზუსტებს – „რამდენადაც ვიცი“. თუმცა კეთილსინდისიერების გამო უყურადღებოდ არ ტოვებს არც თავისი მასწავლებლის, იბნ ბატიშის, ინფორმაციას.

გამომდინარე ყოველივედან, აქ მოყვანილი არაბული წყაროების ცნობები არ ტოვებს რეპრეზენტატულობის შთაბეჭდილებას საძიებელი ფაქტის დასადგენად, იმ დროს, როდესაც არსებობს იბნ ალ-ასირის ცნობა; ამასთანავე ყველა ქართული წყარო განსხვავებულ ინფორმაციას იძლევა.

რაც შეეხება ყარსის აღებას, ეს, როგორც ჩანს, დაიწყო დავით სოსლანის სიცოცხლეში და მისი მონაწილეობით, შეფერხდა მისი გარდაცვალების გამო (1205 წელს) და დასრულდა 1206 წელის დეკემბერში ან 1207 წლის იანვარში, როგორც ეს დამაჯერებლად აჩვენა გ. ჯაფარიძემ (ჯაფარიძე 1995: 162).

რ. კიკნაძის მეორე დაკვირვება, რომელიც მე, სამწუხაროდ, გამომრჩა თამარის გარდაცვალების თარიღისადმი მიძღვნილ ჩემს სტატიაში, ეხება ვახუშტი ბაგრატიონის გარკვეულ ქრონოლოგიურ მონაკვეთს. მკვლევარი შენიშნავს, რომ ვახუშტის ყველა თარიღი, რომელიც ეხება XII საუკუნის დასასრულს და XIII საუკუნის დასაწყისს, არის წინ გადაწეული (კიკნაძე 1980: 148). ჩამოთვლილია: შამქორის ბრძოლა – 1193 (ყაუხჩიშვილი 1973: 183), ბასიანის ბრძოლა 1196 (ყაუხჩიშვილი 1973: 187), კონსტანტინოპოლის დაცემა – 1198 (ყაუხჩიშვილი 1973: 189), დავით სოსლანის გარდაცვალება – 1199 (ყაუხჩიშვილი 1973: 189), თამარის გარდაცვალება – 1201 (ყაუხჩიშვილი 1973: 191).

მ. ბროსეს და მოგვიანებით თ. ჟორდანიას გამოთქმული ვარაუდით (ჟორდანია 1892: 90-91)⁶ ვახუშტი თარიღებში ზოგიერთ შემთხვევაში (მ. ბროსესთან), ან საზოგადოდ (თ. ჟორდანიასთან) ათწლიან შეცდომას უშვებს, რაც გაზიარებული იყო სამეცნიერო ლიტერატურაში. აქ მოყვანილია სხვადასხვა მკვლევართა შესაბამისი თარიღები ათი წლის დამატებით.⁷ როგორც ცნობილია, დათარიღებისთვის ვახუშტის ათვლის წერტილია კონსტანტინოპოლის აღება ჯვაროსანთა მიერ, ანუ 1204 წელი, თუმცა ვახუშტისთან ეს მოვლენა არა 1194-ით, არამედ 1198 წლით არის დათარიღებული.

მ. ბროსეს, თ. ჟორდანიას და სხვათაგან სრულიად განსხვავებული ვარაუდი შემოგვთავაზა რ. კიკნაძემ, რომელიც XII საუკუნის დასასრულის და XIII საუკუნის დასაწყისის მითითებულ თარიღებზე დაკვირვებამ მიიყვანა ლოგიკურ დასკვნამდე, რომ აქ ჩამოთვლილ თარიღებში დაშვებულია ექვსწლიანი ცდომილება, თუმცა მეცნიერს ეს კანონზომიერება არ გაუვრცელებია ვახუშტის მთელ ქრონოლოგიურ მაჩვენებლებზე. თუ ზემოთ მითითებულ თარიღებს მივუმატებთ ექვს წელს, მივიღებთ თარიღებს, რომელთა ძირითადი ნაწილი დადასტურებულია სამეცნიერო გამოკვლევებში: შამქორის ბრძოლა 1199 წელი, ბასიანის ბრძოლა 1202 წელი, კონსტანტინოპოლის აღება ჯვაროსნების მიერ – 1204 წელი, დავით სოსლანის გარდაცვალება – 1205 წელი, თამარის გარდაცვალება – 1207 წელი. თუმცა ის, რაც ბოლო ორ შემთხვევაში რ. კიკნაძისათვის ზოგიერთი ფაქტის დასათარიღებლად საყრდენი იყო, იმ მკვლევართათვის, რომლებიც დავით სოსლანის და თამარის გარდაცვალებას სხვაგვარად ათარიღებენ, ეს სადავოა (ჯაფარიძე 1975: 295).

სამწუხაროა, რომ მრავალრიცხოვან გამოკვლევებს შორის, რომლებიც მიეძღვნა თამარის გარდაცვალებას, თითქმის არცერთში არ არის გათვალისწინებული რ. კიკნაძის მიგნებები, რომლის ნაშრომებიც მუდამ გამოირჩეოდა განსაკუთრებული სიღრმით და დასაბუთების დამაჯერებლობით.

1999 წელს გამოვიდა ჩემი სტატია „თბილისის საამიროს დაარსების თარიღისათვის“ (ალასანია 1999: 21-26). სტატია მცირე იყო მოცულობით და მისი ერთგვარი შევსება გახდა ჩემი წიგნი „ქართველები და ისლამადელი თურქები“ (ალასანია 2008ა), რომლის გამოქვეყნების შემდეგ იგივე ნაშრომი გამოიცა აგრეთვე თურქულ და ინგლისურ ენებზე (ალასანია 2013); (ალასანია 2014).

თუმცა ყველა ამ გამოცემის შემდეგ აგრეთვე დიდი დრო გავიდა. უკანასკნელ ნაშრომში არაერთი საკითხია განხილული, მაგრამ მკვლევართა ყურადღება ძირითადად მიიპყრო თბილისის საამიროს დაარსების თარიღმა – 771 წელმა (ამირა იბრაჰიმ იბნ ალ-ჰასან იბნ

კაპტაბას დანიშვნის თარიღი, რომელიც თანამდებობაზე იმყოფებოდა 775 წლამდე). გავე-
ცანი შესაბამის პუბლიკაციებს, მათ შორის ირაკლი ფალავას ნაშრომს „სახალიფოს ადმი-
ნისტრაციული ერთეულის – თბილისის საამიროს დაარსება არა-ნარატიული წყაროების
მიხედვით (ადრეულ-არაბული მონეტები და ლაპიდარული წარწერები საქართველოდან)“
(ფალავა 2022: 86-131) – და გამიჩნდა სურვილი მივბრუნებოდი ამ საკითხს. მითითებულ
სტატიაში ფუნდამენტური გამოკვლევის შედეგად ავტორი მიდის შემდეგ დასკვნებამდე:

არაბული ადმინისტრაციის პირველად გაჩენა VIII საუკუნის დასაწყისით უნდა დათარიღ-
დეს. არაბული ადმინისტრაციის შემოღება კი თბილისის საამიროს, როგორც სახალიფოს
ერთ-ერთი ადმინისტრაციული ერთეულის, დაარსებას ნიშნავდა. [...] რასაკვირველია, თბი-
ლისსა და ქართლში არაბთა ბატონობა არ იყო უწყვეტი. პერიოდულად არაბები თბილისს
მეტ-ნაკლებად დიდი დროით კარგავდნენ კიდევაც (ფალავა 2022: 124).

სტატიის ავტორი თავის დასკვნებს აფუძნებს ნუმისმატიკურ და თბილისის მილის ქვე-
ბის მონაცემებზე, როგორც თბილისში არაბთა ადმინისტრაციული საქმიანობის მოწმობა-
ზე და ემიჯნება ნარატიული წყაროების მონაცემებს, როგორც ნაკლებად სანდოს. მიუხედა-
ვად იმისა, რომ ვიზიარებ მკვლევრის ძირითად დასკვნებს, კიდეც ერთხელ გადავხედავ
არაბობის ხანას საქართველოში, რადგან არც 1999 წელს გამოქვეყნებული ჩემი სტატია
და არც მოგვიანებით გამოცემული ნაშრომები ჩვენთვის ამჟამად საინტერესო საკითხს
ვერ პასუხობს ამომწურავად. გარდა ამისა, მართალია, ი. ფალავას სანდო წყაროები აქვს
მოხმობილი, მაგრამ ძიებულ საკითხზე პასუხის გასაცემად, ვფიქრობ, ყველა ტიპის წყარო
უნდა იყოს გამოყენებული.

არაბთა შემოჭრა საქართველოში VII საუკუნის შუა წლებში დადასტურებული ფაქტია,
თუმცა კვლავ მიმდინარეობს კამათი თარიღის დაზუსტების მიზნით: VII საუკუნის გვიანი
30-იანი, 40-იანი, ან 50-იანი წლები.

ჩვენთვის საინტერესო საკითხის დასაზუსტებლად ალბათ შესაძლებელია გაივლოს
პარალელი VI საუკუნის ვითარებასთან, როდესაც საქართველოს ტერიტორიისათვის იბრ-
ძვის ორი დიდი სახელმწიფო: ბიზანტია და სასანიანთა სპარსეთი.

პროკოპი კესარიელის ცნობით, 523 წელს, სპარსეთმა გააუქმა ქართლში მეფობა და
მოგვიანებით შეცვალა ის ერისმთავრის ინსტიტუტით. სამეცნიერო ლიტერატურაში სხვა-
დასხვა აზრია იმის შესახებ, თუ რამდენად ტარდებოდა ეს გადაწყვეტილება. ორ დაპი-
რისპირებულ მხარეს – ბიზანტიასა და სპარსეთს შორის 532 წელს დადებული „უვადო ზა-
ვის“, და იმავე სუბიექტებს შორის 562 წელს დადებული ზავის შემდეგაც ქართლში მეფე-
ები კვლავაც არიან, იხსენიებიან აგრეთვე ერისთავები, და აჯანყებები სპარსეთის წინა-
აღმდეგ გრძელდება. გრძელდება ომები ბიზანტიასა და სპარსეთს შორისაც, თუმცა ისტო-
რიულ არენაზე გამოდის მესამე ძალა – თურქულენოვანი ხაზარები, რომლებიც, როგორც
წესი, ბიზანტიის და ხშირად ქართველების მოკავშირეები არიან. VI საუკუნის ვითარების
ამსახველი წყაროების და შესაბამისი სამეცნიერო ნაშრომების შესწავლის შედეგად მი-
ვედი დასკვნამდე, რომ დროდადრო მეფობის ინსტიტუტის გაუქმების შემდეგ, რასაც ყო-
ველ ჯერზე დამპყრობლის უკანდახევა მოყვებოდა, 591 წელს დაიდო ზავი ბიზანტიასა და
სპარსეთს შორის, რომელიც ითვალისწინებდა ქართლში მეფის ინსტიტუტის გაუქმებას.
საბოლოოდ, დიდი ხნით გაუქმდა მეფის და დაწესდა ერისმთავრის ინსტიტუტი. თბილის-
ში ჯდება გუარამის შვილი სტეფანოზი, რომელიც ამასთანავე იღებს მონეტის მოჭრის უფ-
ლებას, თუმცა „მეფობისა სახელი ვერ იკადრა სპარსთა და ბერძენთა შიშისაგან, არამედ
ერისთავთა მთავრად ხადოდეს“ (მეტრეველი 2008: 188). ირკვევა, რომ გადაწყვეტილების
მისაღებად და ერთგვარი სტაბილურობის მისაღწევად სასურველი პირობა იყო ძირითად
დაპირისპირებულ მხარეებს შორის მიღწეული შეთანხმება.

რა ხდება არაბთა შემოჭრის და ქართლის გამგებლისადმი „დაცვის სიგელის“ ბოძების
შემდეგ? აქაც კვლავ ვხედავთ ორ დაპირისპირებულ მხარეს – ბიზანტიასა და არაბთა სა-
ხალიფოს და ამასთანავე მესამე ძალის – ბიზანტიის მოკავშირე ხაზარების გააქტიურებას.
თავის მხრივ, ამ ორ ძალასთან ერთად ქართველების მხარდაჭერაც აფერხებს არაბების

მთავარი მიზნის მიღწევას – ხაზარების დამარცხებას, მიუხედავად არაბების არაერთგზის მცდელობისა.

იმ წლებში არაბებმა არაერთხელ გაიარეს ქართლი. იბნ ალ-ასირის ცნობით, ჰიჯრით 42 (662/3) წელს მუსლიმებმა ილაშქრეს როგორც ალანთა, ისე რუმთა წინააღმდეგ და რამდენიმე მათი ბატრიკი მოკლეს (ემინი 1864: 22). სირიელი ავტორის ბარ ჰებრეის ცნობით (უალის ბაჯი:1932), ამავე საუკუნის 685 წელს ტახტზე ასული აბდ-ალ-მალიქი ბიზანტიის კეისარ იუსტინიანე II-თან ათწლიან ზავს დებს. „უკანასკნელს „უნდა გაეთავისუფლებინა არაბთა ქვეყნები ყაჩაღთა ბანდებისაგან (მარდაიტებისაგან – გ. ა.), რომელთა რიცხვი 12000 შეადგენდა. ამ სამსახურის სანაცვლოდ ის მას ყოველწლიურად ათას დინარს, ერთ ცხენს და ერთ მონას გადაუხდოდა“. ზავის მიხედვით ქართლი და სომხეთი საერთო მფლობელობაში იქნებოდნენ და მათგან შემოსული ხარკი შუაზე გაიყოფოდა (არტამონოვი 1962: 75). ბიზანტიამ, როგორც ჩანს, ზავი მაშინვე დაარღვია. ალბანეთი, რომელიც საზავო ხელშეკრულებაში არ იხსენიება, მოვსეს კალანკატუაცის ცნობით (პატკანიანი 1861: 253), არაბებს, ბიზანტიელებს და ჰუნებს ერთდროულად უხდოდა ხარკს. 686 წლიდან, აბდ-ალ-მალიქის ტახტზე ასვლის (685-705) მომდევნო წელს სამხრეთ კავკასია გამოდის არაბების ოცდაათწლიანი მორჩილებიდან და ქართველები, სომხები და ალბანელები ხარკის გადახდაზე უარს ამბობენ (პატკანოვი 1862: 9). სამხრეთ კავკასიის ტერიტორიის დაუფლებისათვის დაპირისპირება არაბებსა და ბიზანტიას შორის VIII საუკუნეშიც გრძელდება. ამ უკანასკნელის მოკავშირეები კვლავ ხაზარები არიან. წყაროებიდან ირკვევა, რომ მდგომარეობა არცერთი მხარისათვის არ არის სტაბილური.

697 წელს ლაზიკის პატრიკიოსი სერგი ბარნუკის ძე აუჯანყდა ბიზანტიელებს და მათ წინააღმდეგ არაბები მიიწვია. როგორც თეოფანეს ცნობიდან ირკვევა, 709 წლისათვის არაბებს აბაზგიაც ემორჩილებოდა „სარკინოზებს ეპყრათ აბაზგიაც, ლაზიკაც და იბერიაც“ (ყაუხჩიშვილი: 76). ამავე დროს ბიზანტიელების მიწვევით ქართველი ერისმთავრები (სტეფანოზ III და მისი შვილები) გადადიან დასავლეთ საქართველოში და აქტიურად არიან ჩართული, ერთი მხრივ, არაბების და, მეორე მხრივ, ბიზანტია-ხაზართა დაპირისპირებაში. ვარდან ფილიპიკოსმა სტეფანოზს ეგრისის პატრიკიოსობა უბოძა. ატენის სიონის ფრესკული წარწერის მიხედვით, სტეფანოზს ერისმთავრობა 709 წელს დაუწყია (სანაძე 2016: 445). ატენის სიონის ფრესკულ წარწერაში სტეფანოზი იხსენიება როგორც „ქართულთა და მეგრელთა ერისთავთ-ერისთავთა უფალი“ (აბრამიშვილი 1977: 64).

გამუდმებით მიმდინარეობს ბრძოლა დერბენდსა და დარიალისთვის, რომლებსაც დროდადრო არაბები აკონტროლებენ, თუმცა შემდეგ კვლავ კარგავენ. ჰიჯრით 88/706-707 წელს, მასლამა იბნ აბდ-ალ-მალიქმა აზერბაიჯანის მხრიდან ილაშქრა ხაზარების წინააღმდეგ და მათი ციხე-ქალაქები აიღო (ემინი 1864), თუმცა, იმავე 707 წელს (სომხური წელთაღრიცხვის 153 წლიდან სამი წლის შემდეგ, ე. ი. 156 წელს (707 წ.) ტატიკთა იშხანი მრუანი (ალბათ მუჰამად იბნ მარვანი – გ. ა.) წავიდა ალანიაში, მაგრამ ვერ შეძლო შიგ შესვლა (დავლიანიძე-ტატიშვილი 1985), რაც იმას ნიშნავს, რომ არაბები არ აკონტროლებენ დარიალს. ჰიჯრით 104 (722/723) წელს ხაზარები კვლავ იმარჯვებენ მუსლიმებზე და ხალიფა იაზიდის (იაზიდ II 720-724) გამგებლად ნიშნავს ალ-ჯარაჰ იბნ აბდ-ალლაჰ ალ-ჰაქიმს. იაზიდისა და ჰიშამის (724-743) ხალიფობის დროს სამხრეთ კავკასიის გამგებლები ხშირად იცვლებოდნენ. ალ-ჯარაჰს თანამდებობაზე ზოგჯერ მასლამა აბდ-ალ-მალიქი ცვლის. მასლამამ ორჯერ ილაშქრა ხაზარების წინააღმდეგ: ერთხელ ჰიჯრით 109 (727-728) წელს აზერბაიჯანიდან, ხოლო ჰიჯრით 110 (728-729) წელს – ალანთა კარით (დარიალით), უკან კი ის ე. წ. ზუ-ლ-კარნაინის გასასვლელით, დ. დანლოპის აზრით, ქართველი მეფეების რეზიდენციით დაბრუნდა (დანლოპი 1954: 68). იბნ ალ-ასირის ცნობით, ალ-ჯარაჰ იბნ აბდ-ალლაჰის მოძრაობაზე ჩრდილოეთისაკენ ხაზარებს ინფორმაციას იმ მთების რომელიღაც მცხოვრები აწვდიდა (ჟუზე 1940: 25). მასლამა იბნ აბდ-ალ-მალიქმა ხაზართა წინააღმდეგ საიდ იბნ ამრ-ალ-ჰარაში გაგზავნა. ეს რამდენიმეჯერ გამეორდა. ჰიჯრით 109 (727/728) წელს მან *ღაიჰყიო* ალანთა კარი, შეეჯახა ხაზარებს და, იაკუბის ცნობით, მოკლა ხაკანის შვილი, რასაც იბნ ალ-ასირიც იუწყება. ამ უკანასკნელთან ეს ამბავი ჰიჯრით 112 (730/731) წლით არის დათარიღებული. ამაზე ცოტა ადრე, ჰიჯრით 111/730 წელს ხაზართა მრავალრიცხო-

ვანი ლაშქარი, ხაკანის შვილის მეთაურობით, შეიჭრა აზერბაიჯანში. ატ-ტაბარის ცნობით, რომელსაც ალ-იაკუბი და იბნ ალ-ასირი იმეორებენ (სილაგადე 1991: 94-95), ხაზარები ალ-ანთა ქვეყნიდან (ე. ი. დარიალით) შეიჭრენ. ღევონდის ცნობით კი, ხაზართა ლაშქარმა გაიარა ჰუნთა მიწები, ჭორის კარი (დერბენდი – გ. ა.), მასკუთთა მიწები, გადავიდა არაქსზე, შეიჭრა ფაითაქარანში, ყველგან ხოცავდა მუსლიმებს, სადაც კი იყვნენ (პატკანოვი 1862: 94-95); (არტამონოვი 1962: 211-213). დარიალისათვის ბრძოლა არც აბასიანთა დროს შეწყვეტილა (ალასანია 2008ა: 131).

მასლამამ თავისი ავანგარდის მეთაურად მარვან იბნ მუჰამმადი დანიშნა, რომელიც, ვიდრე სამხრეთ კავკასიის მეთაურად დაინიშნებოდა (732 წ.), აქტიურად მონაწილეობდა კავკასიის ოპერაციებში. მარვან იბნ მუჰამმადი – მუჰამად იბნ მარვანის ვაჟი და ხალიფა ჰიშამ იბნ აბდ ალ-მალიქის (724-743) ბიძაშვილი – მოგვიანებით უკანასკნელი უმაიანთა ხალიფა გახდა, რომლის დამხობის შემდეგაც უმაიანებს აბასიანები ცვლიან. მარვანმა რამდენიმეჯერ დაამარცხა ხაზარები და დიდი ხნით შეაჩერა მათი აქტიურობა სამხრეთში, თუმცა საბოლოოდ მათი სახელმწიფოს დაპყრობა ვერ მოახერხა. არაბულმა წყაროებმა არ შემოგვინახეს ცნობები საქართველოში მარვან იბნ მუჰამმადის ბრძოლების შესახებ. ამაზე დეტალურად მხოლოდ ქართული წყარო მოგვითხრობს. სწორედ სამხრეთ კავკასიაში მარვანის მართვის ხანგრძლივობისა (732-742) და სიმძიმის გამო, ამასთანავე მარვანის განსაკუთრებული სტატუსიდან გამომდინარე, რომელიც უმაიანთა უკანასკნელი ხალიფა იყო, ბევრ არაბ დამპყრობელს შორის ქართულმა ისტორიულმა მეხსიერებამ სწორედ მარვან იბნ მუჰამმადის სახელი შემოინახა.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში მ. ლორთქიფანიძემ პირველმა შემოიტანა თბილისის საამიროს დაარსების კონკრეტული თარიღი: „მართალია, არაბები თბილისში VIII საუკუნის დამდეგსაც იმყოფებოდნენ (ამ დროისათვის თბილისში მოქრილი არაბული ფულიც მოგვეპოვება), მაგრამ ქართლის პოლიტიკური ცენტრი მათ მტკიცედ უნდა დაეპყროთ მურვან ყრუს ლაშქრობის შემდეგ, როდესაც თბილისი საბოლოოდ იქცა არაბ ამირათა რეზიდენციად“ (ლორთქიფანიძე 1951: 186). მიუხედავად იმისა, რომ ეს ვარაუდი არ ემყარება რომელიმე წყაროს კონკრეტულ ჩვენებას, თუ არ ჩავთვლით ქართულ მატრიანეებში შემონახულ მონაცემებს მარვან იბნ მუჰამმადის არაბებისათვის წარმატებულ საქმიანობაზე, ის გაიზიარეს ა. ბოგვერაძემ, ო. ცქიტიშვილმა, ბ. სილაგადემ.

როგორც აღვნიშნე, 1999 წელს გამოიცა ჩემი სტატია, სადაც გადაისინჯა ეს მოსაზრება. მოკლე სტატიაში მოტანილია სხვადასხვა დროს მკვლევართა მიერ გამოთქმული ვარაუდები ქართლში ამირას ინსტიტუტის დამკვიდრების შესახებ. ყველა ეს მოსაზრება, თავის მხრივ, საყურადღებოა, თუმცა მითითებულ სტატიაში გამოვყავი მ. ლორთქიფანიძის ვარაუდი, რომელიც სხვებთან შედარებით მეტი კატეგორიულობით და კონკრეტულობით გამოირჩევა და დასკვნაშიც სწორედ ეს ვარაუდი არ გავიზიარე, როდესაც აღვნიშნე, რომ თბილისის საამირო „შექმნა VIII საუკუნის არა 30-იან ან 40-იან, არამედ 70-იან წლებში“ (ალასანია 2007: 12), ვინაიდან სწორედ იმ დროიდან არის შემორჩენილი წყაროებში ამირების უწყვეტი სია. ამ ფაქტს ემთხვევა ერისმთავრის თანამდებობის გაქრობა, თუმცა გარკვეული დროით. არაბები აპატიმრებენ ერისმთავარ ნერსეს (771 წელს), კავკასიაში მიმდინარე აჯანყების ერთ-ერთ ლიდერს, და მის ნაცვლად აღარ ნიშნავენ ახალ ერისმთავარს. ეს ვითარება იცვლება მხოლოდ 775 წელს, როდესაც იდება ზავი არაბებსა და ბიზანტიას შორის, ორივე მხარე ათავისუფლებს ტყვეებს (უალის ბაჯი 1932: 116) და არაბები აღადგენენ ერისმთავრის ინსტიტუტს, რომელზედაც ნიშნავენ ქართლში დაბრუნებულ ნერსეს. ვითარება არც მაშინ იცვლება, როდესაც პატიმრობიდან გათავისუფლებული და თანამდებობაზე აღდგენილი ნერსე აგრძელებს დაუმორჩილებლობას, ტოვებს ქართლს, გადადის ხაზარებთან, რომლებიც მას ხაზარების კონტროლის ქვეშ მყოფ აფხაზეთში გამგზავრებენ, სადაც მას უკვე ამაზე ადრე ცოლ-შვილი ჰყავდა გახიზნული. ბიზანტიასთან ერთად მიღებული გადაწყვეტილების თანახმად, ხალიფა მაჰდის გამგებლობის მთელ პერიოდში (775-785) ერისმთავრის ინსტიტუტი კვლავ განაგრძობს არსებობას და ერისმთავრად ნერსეს ოჯახის წევრი სტეფანოზ IV ინიშნება, ვიდრე ტახტზე არ ავიდა აბუ მუჰამად იბნ მაჰდი ალ-ჰადი (785-786), რომლის ფართო რეპრესიებს აბო თბილელის მსგავსად

იმავე 786 წელს ქართლის უკანასკნელი ერისმთავარი სტეფანოზ IV-ც შეეწირა. არაბი ხალიფა ხდება ხარუნ აღ-რაშიდი, რომლის მართვის წლები (ოცდასამი წელი და ორი თვე) ერთ-ერთ წარმატებულ პერიოდად ითვლება სახალიფოს ისტორიაში. ამიერიდან კვლავ ქრება საქართველოში ერისმთავრის ინსტიტუტი და ისტორიულ არენაზე გამოდის აშოტ ბაგრატიონი (კურაპალატი), რომელიც თავის თავს მეფედ მიიჩნევს და მიზნად ისახავს თბილისში შესვლას, რასაც საბოლოოდ ვერ აღწევს (ალასანია 2008ა: 127-168).

2014, 2016 და ახლახან 2022 წლებში გამოიცა ირაკლი ფალავას სტატიები, სადაც ავტორი არ იზიარებს ჩემს ვარაუდს თბილისის საამიროს დაარსების შესახებ. მას შემოტანილი აქვს ახალი, ქართულ ისტორიოგრაფიაში მანამდე უცნობი ნუმისმატიკური მასალის და მილის ქვის მონაცემები, რაც, მისი აზრით, ქართლში არაბთა საქმიანობას VIII საუკუნის დამდეგიდან აშკარად ადასტურებს (ფალავა 2014: 250-257).⁹

ის, რომ VIII საუკუნის დამდეგს (85.704/5წ.) თბილისში არაბული მონეტა მოიჭრა, ეს იყო ცნობილი. მსგავსი მონეტების რამდენიმე ცალია აღმოჩენილი. ცნობილი იყო ჰიჯრით 86 წელს მოჭრილი მონეტაც. ე. პახომოვის ვარაუდით, „არაბები დედაქალაქში მაინცდამაინც მყარად არ ისხდნენ და დროდადრო იძულებულნი იყვნენ ის დაეტოვებინათ“. ეს მოსაზრება სავსებით მისაღებია. „თბილისი აშოტ კურაპალატის (787-826) დრომდე ხელიდან ხელში გადადიოდა“, – აგრძელებს ავტორი – „მაგრამ მის დროს საბოლოოდ დაიკავეს არაბებმა, რომლებმაც აქციეს სასაზღვრო სიმაგრედ. მის ამირას ნიშნავდა უშუალოდ ხალიფა, ან არმენიის და აზერბაიჯანის გამგებლები“ (პახომოვი 1970: 38-39). მსჯელობა მოითხოვს ზოგიერთ დაზუსტებას. არ მიმაჩნია გამართლებულად თბილისის ამირას საკითხის აშოტ კურაპალატთან დაკავშირება. როგორც გაირკვა, აშოტ ბაგრატიონი უკანასკნელი ერისმთავრის სტეფანოზ IV-ის წამებით აღსასრულის (786 წელს) (ალასანია 2008ა: 140-147) შემდეგ იწყებს ბრძოლას დაპყრობილი ტერიტორიების დასაბრუნებლად, ვერ ახერხებს თბილისში შესვლას, რომლის ამირას მოკავშირეობას უწევს კახეთის გამგებელი გრიგოლი, იმ დროს როდესაც აშოტს არაბთა სახალიფოს მხარდაჭერა აქვს. აშოტი 214/829/30 წელს მოკლულ იქნა ქართველების ხელით (ალასანია 2008ა: 146-147, 161).

2022 წელს გამოქვეყნებულ სტატიაში ი. ფალავას დამოწმებული აქვს სპილენძის ფელსები, რომელზედაც მითითებულია არა მარტო მათი მოჭრის ადგილი, არამედ მარვან იბნ მუჰამადის სახელიც, ამასთანავე უკანასკნელი მოხსენიებულია როგორც ამირა: „ამ ფულის მოჭრა ბრძანა ამიჰამ მარვან ბ. იბნ მუჰამადმა“ (732-742). ეს მონეტა ჯერჯერობით აღმოჩენილებს შორის ერთადერთია, რომელიც იხსენიებს ამირას და მიუთითებს მის სახელს. ამავე სტატიაში დამოწმებულია 2022 წლის 19 ოქტომბერს გ. წერეთლის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის სემინარზე ს. თურქიას და ი. ფალავას მიერ წარმოდგენილი მოხსენებაც, სადაც დასაბუთებული იყო თბილისში ფულის მოჭრის ფაქტები მარვან ბ. მუჰამადის შემდეგაც, რაც, მომხსენებლების აზრით, „ადასტურებს თბილისის არაბული ზარაფხანის მუშაობის სტაბილურობას (ფალავა 2022: 97-98). ი. ფალავას ჩვენთვის საინტერესო სტატიაში მოტანილია ინფორმაცია კიდევ ერთ არაბულ მონეტაზე რომელიც დათარიღებულია ჰიჯრით 152 წლით (14/1/769-2/1/770). აღნიშნულ მონეტაზე მითითებულია მისი მოჭრის ადგილი – ჯურზან – რაც ქართლს ნიშნავს, თუმცა აქ, ამ მონეტაზე არ არის მითითებული ამირას სახელი. აქვე მოხსენიებულია ჯურზანში მოჭრილი (ოქროს) დინარი, დათარიღებული ჰიჯრით 240/855 წლით (2/VI/854-21/V), ასევე ამირას სახელის მითითების გარეშე.

ი. ფალავა განიხილავს მილის ქვის წარწერებსაც, რომლებიც ძირითადად ეკუთვნის აბასიანთა წლებს, თუმცა არის უკვე უმაიანთა დროინდელი აბდ ალ-მალიქის ან ვალიდის (685-705, 705-715) დროინდელიც.

დაწყებული არაბთა შემოჭრიდან VIII საუკუნის 70-იან წლებამდე წყაროებში არ ჩანს ინფორმაცია ერისმთავრის ინსტიტუტის გაუქმების შესახებ, ყველაზე მძიმე პერიოდებშიც კი. თუმცა ვიგებთ ერისმთავრების დასავლეთ საქართველოში გადასვლის შესახებ (სტეფანოზ III და მისი შვილები). გვაქვს ინფორმაცია იმის შესახებაც, რომ ქართლის ერისმთავრები კახეთში არიან შეხიზნულები, ვინაიდან მათ თბილისში აღარ დაედგომე-

ბოდათ (მეტრეველი 2008: 25). ამავე დროს სამხრეთ კავკასიიდან მარვანის გასვლის და აბასიანთა დინასტიის დამკვიდრების შემდეგ კვლავ იწყება ხაზარების გააქტიურება და სამხრეთ კავკასია ფართო აჯანყებით არის მოცული. მთელი 60-იანი წლების მანძილზე კომფორტული პირობები არც არაბებისათვის არის თბილისში, რომელიც ატ-ტაბარის, ისევე როგორც, იბნ ალ-ასირის, ბიზანტიელი ავტორის თეოფანეს, ან სირიელი ავტორის ბარ ჰებრეის ცნობით, VIII საუკუნის 60-იან წლებში ხაზარების ორჯერ შემოჭრის – ჰიჯრით 145 (762-763), მეორედ ჰიჯრით 147 (764-765), ან ზოგიერთი წყაროს მიხედვით 763 წელს და მათ მიერ ქალაქის დანგრევიდან კარგა ხნის მანძილზე თბილისი რჩებოდა აღუდგენელი, როგორც ჩანს, აჯანყების ჩახშობის შემდეგ იბრაჰიმ იბნ ალ-ჰასან იბნ კაჰტაბას ამირად დანიშვნამდე. დროის ამ მონაკვეთში, თბილისში ზის სავარაუდოდ ხაზარებისგან დასმული ნერსე, რაც მოყვა არაბების წინააღმდეგ მათთვის მოკავშირეობაზე ჯუანშერის უარის თქმას და ამ უკანასკნელის მის დასთან ერთად დატყვევებას, რაც თუმცა ხელს არ უშლის თბილისის ზარაფხანაში არაბული მონეტის მოჭრას (ზემოხსენებული ჰიჯრით 152 (769-770). 771 წლიდან რამდენიმე წლის მანძილზე თბილისში გაუქმებულია ერისმთავრის ინსტიტუტი, რასაც მოყვება ზემოთ გადმოცემული ამბები (ალასანია 2008ა: 133-135).

აქვე გავიხსენოთ „ქართლის ცხოვრებაში“ შემონახული ცნობა, რომელიც არ უნდა იყოს მოკლებული ქეშმარიტების მარცვალს: „დაეცნეს სარკინოზნი შემოსვლად ქართლად ყრუსა წარსვლითგან წელიწადსა ორმეოცდაათსა აქა ჟამამდე არღარა შემოვიდოდეს, არამედ მიიღებდეს ხარკსა ერისთავთაგან“ (მეტრეველი 2008: 244).

კიდევ არის ერთი არგუმენტი იმის მხარდასაჭერად, თუ რატომ არ იყო მყარი თუნდაც ერთხელ დაარსებული თბილისის საამირო უმაიანების პირობებში გამძლე. უმაიანები ყველანაირად ცდილობდნენ შეენარჩუნებინათ ცენტრალიზებული მმართველობა და თავიდან აეცილებინათ სახელმწიფოს დეცენტრალიზაცია, თუ არ ჩავთვლით ზოგიერთ გამონაკლისს (ერთიანი სახელმწიფოს ფარგლებს მიღმა აღმოჩნდნენ VIII საუკუნის საუკუნის დასაწყისში ესპანეთში გაქცეული უმაიანთა მმართველი დინასტიის წარმომადგენელი, აგრეთვე მაროკო ალჟირის დასავლეთი ნაწილით). ვითარება შეიცვალა აბასიანების დროს, განსაკუთრებით ხარუნ არ-რაშიდის შემდეგ, როდესაც სახალიფომ დაუშვა დეცენტრალიზაცია, რამაც სახელმწიფო მიიყვანა დასუსტებამდე და დაშლამდე (სიხარულიძე 1954).¹⁰

შენიშვნები

- ¹ იგივე მასალა ავტორს გამოქვეყნებული აქვს ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორ, პროფესორ ნოდარ შენგელიას დაბადების 75 წლისთავისადმი მიძღვნილი საიუბილეო კრებულში (ალასანია 2008ბ).
- ² იგივე მასალა ავტორს გამოქვეყნებული აქვს სტატიების კრებულში იხ.: (ალასანია 2023ბ: 242-244).
- ³ დამატებით იხ.: (კიკნაძე 1980: 144-145).
- ⁴ დამატებით იხ.: (კიკნაძე 1980: 144-147).
- ⁵ აღნიშნული სტატია პირველად დაიბეჭდა 1966 წელს კრებულში „საქართველო რუსთაველის ხანაში“ (კიკნაძე 1966: 93-104); იგივე სტატია ხელმეორედ გამოიცა კრებულში „საქართველოს ისტორიის წყაროთმცოდნეობის საკითხები“ (კიკნაძე 1982: 96).
- ⁶ იხ.: აგრეთვე მ. ბროსე (ბროსე 1851: 296).
- ⁷ იხ.: მ. ბროსე, დ. კარიჭაშვილი, მ. ჯანაშვილი და თანამედროვე მკვლევრებთან – მაგ., მ. ალტმანი. ზოგიერთი მეცნიერი 1206 წლით ათარიღებდა ბასიანის ბრძოლას – ი. ჯავახიშვილი, ლ. მუსხელიშვილი, ს. მაკალათია.
- ⁸ დ. ჩიქოვანმა გაარკვია, რომ ქართულ წყაროებში მარვან იბნ მუჰამმადთან თიკუნი „ყრუს“ დაკავშირება მცდარია. ყრუ იყო მუჰამმად ბენ მარვანის 85/ 704-5 წელს სამხრეთ კავკასიაში დანიშნული არაბი სარდალი აბდ ალ-აზიზი, რომელიც იქვე გარდაიცვალა 103 (721/2 წელს) (ჩიქოვანი 2019).
- ⁹ დამატებით იხ.: (ფალავა 2016: 85-91); (ფალავა 2022: 86-131).
- ¹⁰ დამატებით იხ.: (ბარტოლდი 1966: 25).

დამოწმებანი

- აბრამიშვილი 1977:** გ. აბრამიშვილი. სტეფანოზ მამფალის ფრესკული წარწერა ატენის სიონში, ეპიგრაფიკული ძეგლები და ხედნაწეხთა მინაწეხები, ტ., I, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.
- ალასანია 1999:** გ. ალასანია. თბილისის საამიროს დაახსების თაჩილისათვის, ანადები, ტ., 1, თბილისი.
- ალასანია 2007:** გ. ალასანია. თბილისის საამიროს დაარსების თარიღისათვის, საისტორიო კვებული, თბილისი.
- ალასანია 2008ა:** გ. ალასანია. ქაჩთვედები და ისდამამდედი თუჩეები, თბილისი.
- ალასანია 2008ბ:** გ. ალასანია. ქართველი მეფეების საგარეო პოლიტიკის ისტორიიდან მე-14 საუკუნის პირველ ნახევარში, გამოჩენიდი ქაჩთვედი ოსმანისტი, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორ, პროფესორ ნოდარ შეგელიას დაბადების 75 წლისთავისადმი მიძღვნილი საიუბილეო კრებული, აღმოსავლეთისა და კავკასიის კვლევითი ცენტრი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, თბილისი.
- ალასანია 2013:** G. Alasania. *Gürcüler ve İslam öncesi Türkler*, Tercume Nanuli Kacarava, Trabzon.
- ალასანია 2014:** G. Alasania. *The Relations Between Pre-Islamic Turks and Georgians From The Third to the Ninth Century, A History of Byzantine-Persian Politics in the Caucasus With a Foreword by Gocha Djaparidze*. A Queenston Book. Published by The Edwin Mellen Press Lewiston Lampeter.
- ალასანია 2017:** გ. ალასანია. მეფეთა მეფე თამარის გარდაცვალების თარიღი, შოთა ჰუსთავედის 850 წლისთავისადმი მიძღვნიდი საეჩთაშოჩისო სამეცნიერო კონფერენციის მოხსენებათა კვებული (2017) დუბჯეს უნივერსიტეტი, თურქეთი.
- ალასანია 2023ა:** გ. ალასანია. სტატიების კვებული, ტ., III, საქართველოს უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი.
- ალასანია 2023ბ:** გ. ალასანია. სტატიების კვებული, ტ., II, საქართველოს უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი.
- არტამონოვი 1962:** М. И. Артамонов. *История хазар*, Под ред. и с примеч. Л.Н. Гумилева, Изд-во Гос. Эрмитажа, Ленинград.
- ბარტლოდი 1966:** В. В. Бартольд. Халиф и султан. *Сочинения*, Издат., “Наука”, Москва.
- ბროსე 1851:** M. Brosset. *Additions et éclaircissements a l'histoire de la Géorgie*, St.-Pet.
- გოილაძე 1988:** ვ. გოილაძე. „ფირან გუშნასპის მარტვილობის“ ცნობათა მნიშვნელობა V-VI საუკუნეების საქართველოს ისტორიისათვის, საქაჩთვედოს სსჩ მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიის, აჩქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხედოვნების ისტორიის სეჩია, ტ., 2, თბილისი.
- დავლიანიძე-ტატიშვილი 1985:** მოვსეს კადანკატუაცი. ადვანთა ქვეყნის ისტორია, ძველი სომხურიდან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ლიანა დავლიანიძე-ტატიშვილმა. თბილისი.
- დანლოპი 1954:** D. M. Dunlop. *The History of the Jewish Khazars*, Prinseton University Press, Prinseton.
- ემინი 1864:** *Всеобщая история Стефаноса Таронского, Асохика по прозванию, писателя XI столетия*, переведена с армянского и объяснена Н. Эминым, М. 1864. с 22.
- ენუქიძე და სხვები 1984:** ქაჩთუდი ისტორიული საბუთების კოჩპუსი IX-XIII სს., ტ., I, შეადგინეს და გამოსაცემად მოამზადეს თ. ენუქიძემ, ვ. სილოგავამ, ნ. შოშიაშვილმა, თბილისი.
- კიკნაძე 1966:** რ. კიკნაძე. კიდევ ერთი ქართული წყარო ლაშა გიორგის ისტორიისათვის, საქაჩთვედოს ჰუსთავედის ხანაში, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.
- კიკნაძე 1975:** რ. კიკნაძე. ფაჩსადან გოჩგიჯანიძე „ისტორიანი და აზმანი შაჩავანდეთნანი“, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.
- კიკნაძე 1980:** Р. Кикнадзе. *Очерки по источниковедению истории Грузии, Парсадан Горгиджанидзе и “Картлис цховреба”, “Мецниереба”*, Тбилиси.
- კიკნაძე 1982:** რ. კიკნაძე. „საქაჩთვედოს ისტორიის წყაჩოთმცოდნეობის საკითხები“, ტ., I, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.
- ლორთქიფანიძე 1951:** მ. ლორთქიფანიძე. თბილისის საამიროს ისტორიიდან, მიმომხიდევედი, ტ., II, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიის ინსტიტუტი, თბილისი.
- მიულერი, პალიჩი 2004:** Chr. Muller, J. Pahlitzsch. *Sultan Baybars I and the Georgians – in the Light of New Documents Related to the Monastery of the Holy Cross in Jerusalem. Arabica 51*.
- მეტრეველი 2008:** ქაჩთდის ცხოვჩება, მთავარი რედაქტორი როინ მეტრეველი, გამომცემლობა „მერიდიანი“ და „არტანუჯი“, თბილისი.

- ნატროშვილი, ჯაფარიძე 1974:** თ. ნატროშვილი, გ. ჯაფარიძე. ცდა ერთი თარიღის დადგენისა, *მაცნე, ენისა და ღიგეჰაგუხის სეხია*, №2, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია, თბილისი.
- პატკანიანი 1861:** *История агван Моисея Каганкатваца, писателя X века*, Перевод с армянского К. Патканьян, СПб.
- პატკანოვი 1862:** *История халифов Ворданета Гевонда, писателя 8-го века*, Пер. с армянского К. П. Патканова.
- პახომოვი 1970:** Е. А. Пахомов. *Монеты Грузии*, Тбилиси.
- ჟულიენი, ბეკერი 2023:** *The Martyrdom of Mar Grigor Piran-Gušnasp and the Martyrdom of Mar Yazd-Panah*. Translation and introduction by Florence Jullien in Collaboration with Adam H.Becker. *Persian Martyr Acts in Syriac: Text and Translation*, 8, Gorgias Press.
- ჟორდანიას 1892:** *ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა, შეკრება და გამოსცა თ. ჟორდანიამ*, თფილისი.
- ჟუზე 1940:** *Сведения по истории Азербайджана из Тарих ал-Камиль ибн ал-Асира*, пер. П. К. Жузе, Баку.
- სანაძე 2016:** მ. სანაძე. *ქახთვერთა ცხოვრება*, წიგნი III, ქართლის მეფეებისა და პატრიკოსების ქრონოლოგია (ფარნავაზიდან აშოტ კურაპალატამდე), საქართველოს უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი.
- სანაძე 2019:** მ. სანაძე. *ქახთვერთა ცხოვრება*, წიგნი I, შესავალი ქართველთა ცხოვრებაში, საქართველოს უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- სილაგაძე 1991:** ბ. სილაგაძე. *ახაბთა ბატონობა საქართველოში*, თბილისი.
- სიხარულიძე 1954:** ე. სიხარულიძე. აბუ იუსუფ იაკუბის „ქითაბ ად-ხაჩაჯი“ *ხოვოხც წყახო ახაბუდი ფეოდალური უხითიქთობის ისტორიისათვის* (ხელნაწერი), ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი სადისერტაციო ნაშრომი, თბილისი.
- უალის ბაჯი 1932:** *The Chronography of Gregory Abu'l Faraj commonly known as Bar Hebraeus*. Translated from the Syriac by Ernest A. Wallis Budge, vol.I, Oxford University Press.
- ფალავა 2014:** ი. ფალავა. საქართველოში არაბთა ბატონობის პერიოდიზაცია (ნუმისმატიკური მონაცემების გათვალისწინებით), *ახლო აღმოსავლეთი და საქართველო*, VIII, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი, თბილისი.
- ფალავა 2016:** И. Пагава. Периодизация арабского владычества в Грузии (с учетом новых данных), *Нумизматические чтения Государственного исторического музея 2016 года*, Москва. 22 и 23 ноября, 2016 г. Материалы докладов и сообщений.
- ფალავა 2022:** ი. ფალავა. სახალიფოს ადმინისტრაციული ერთეულის – თბილისის საამიროს დაარსება არა-ნარატიული წყაროების მიხედვით (ადრეულ-არაბული მონეტები და ლაპიდარული წარწერები საქართველოდან), *ქრონოსი*, №. 3, ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი, თბილისი.
- ყაუხჩიშვილი 1941:** ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, *გეოგრაფიკა*, ტ., IV, ნაკვეთი 1, ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო სიმონ ყაუხჩიშვილმა, თბილისი.
- ყაუხჩიშვილი 1973:** ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, *ქახთდის ცხოვრება*, ტ., IV, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. სახელმწიფო გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი.
- ჩიქოვანი 2019:** დ. ჩიქოვანი. „ყრუ ბაღდადელის“ ვინაობისა და მარვან მუჰამედის ქართული თიკუნის შესახებ, *ქახთური წყახოთმცოდნეობა*, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი.
- ჯაფარიძე 1975:** გ. ჯაფარიძე. ვახუშტი და XII -XIII საუკუნეების საქართველოს ისტორიის ქრონოლოგიის ზოგიერთი საკითხი, *თსუ შრომები*, თბილისი.
- ჯაფარიძე 1995:** გ. ჯაფარიძე, საქართველო და მახლობელი აღმოსავლეთის ისლამური სამყარო, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.
- ჯაფარიძე 2006:** გ. ჯაფარიძე. როდის დაუბრუნეს ქართველებს მამლუქების მიერ მიტაცებული ჯვრის მონასტერი, *შოთა მესხია 90, საიუბილეო კიებუდი* (2006), *მიძღვნილი შოთა მესხიას დაბადების 90 წლისთავისადმი*, თბილისი.
- ჯაფარიძე 2012:** გ. ჯაფარიძე. ცდა ერთი თარიღის დადგენისა, თანავტორი თ. ნატროშვილი, *ძიებანი საქართველოსა და ახლო აღმოსავლეთის ისტორიაში*, I, გამომცემლობა „მხედარი“, თბილისი.
- ჯაფარიძე 2016:** გ. ჯაფარიძე. საქართველო და ეგვიპტის მამლუქები, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, თბილისი.

A FEW COMMENTS ON IMPORTANT FACTS IN GEORGIAN HISTORY

Giuli Alasania

The University of Georgia
galasania@ug.edu.ge

1. Among the probable dates of Vakhtang Gorgasali's death, the year 491 can be found (V. Goiladze) in scholarly literature. The date originates from the Syrian hagiographical monument known as the "Martyrdom of Firan Gušnasp". In this monument, the starting point for all hypotheses concerning the dates -is the accession to the throne of the shahs of Persia. Only one of them does not specify the starting point. It only mentions "in the fortieth year", to which the publisher has added in brackets "the making of the truce". This, as I have already pointed out, is a mistake. Such a clarification has misled V. Goiladze, who thought that the case referred to the end of the war between Byzantium and Persia and the conclusion of the ensuing truce. He connected this fact with the death of Vakhtang Gorgasali. M. Sanadze does not share this conclusion. However, she believes that the aforementioned year 491 should be discussed within the context of the rebellion against Persia in Kartli and Armenia in 485-490. I, on the other hand, argue that the "fortieth year" refers to the end of Kavad's rule and the accession of Khosrow Anushirvan to the throne. It seems that this latter argument puts an end to the artificially invented date of 491.

2. In this paper, I revisit the issue discussed in my earlier research. This research refers to the diplomatic relations established from the mid-13th century between the Mamluks of Egypt and Western Georgia, during the division of Georgia into two parts as a result of the Mongol invasions. The case of 1268 is specifically considered.

According to the Arab author Abd Az-Zahir, the ambassador of Baybars returned from Georgia with two letters from the Georgian kings to the Sultan. One belonged to the king of Abkhazia, and the other - to David, the king of Tbilisi. Different scholars have commented on this information, believing that the letters were indeed sent from two kings. However, I did not share this assumption. Since my theory was not accepted, I consider it necessary to revisit the mentioned issue once again and to repeat my own interpretation expressed earlier in somewhat greater detail.

3. The date of death of the King of Kings Tamar has been repeatedly discussed in scholarly literature. Various arguments have been put forward to support the more common 1207 or 1210. The paper focuses on the important observations presented in Revaz Kiknadze's works (published in 1975, 1980), which make the year 1207 more convincing. Unfortunately, while reviewing the extensive body of works by different scholars, the arguments supporting the year 1207 as advanced in Revaz Kiknadze's research were mostly overlooked. And this oversight undoubtedly deprived the discussion on the mentioned issue of solid arguments.

4. The date of establishment of the Tbilisi Emirate still attracts the attention of scholars. The issue was studied in various papers. However, the dominant opinion connects this fact with Marwan ibn Muhammad, the last Umayyad Caliph (744-750) and the emir of Jurzan (732-742), which comes from M. Lortkipanidze. At the same time, the list of Armenian emirs introduced by M. Lortkipanidze begins from 754 and the first two emirs, in her opinion, were also the emirs of Tbilisi.

In the paper published in 1999, I examined various opinions concerning the issue and paid special attention to the interpretation suggested by M. Lortkipanidze, which was more specific. However, I did not share her hypothesis. According to my version, the Tbilisi emirate was established not in the 30-ies or 40-ies of the 8th century but rather in the 70-ies, despite the minting of an

Arab coin in Tbilisi in 704/5. It is from the 70-ies that we have an uninterrupted list of the Tbilisi emirs. The fact coincides with the abolishment of the local Georgian institution of "erismtavari" (although only temporarily - for four years at that time). The situation changed in 775, according to the treaty concluded between the Arab caliphate and Byzantium. Both sides released captives, and the Arabs restored institution of "erismtavari" until 786.

The date was accepted by the majority of scholars until recent times. However, since 2014, I. Paghava has studied the issue based on numismatic and epigraphic evidence, diverging from the written sources as unreliable. Paghava has come to the conclusion that the Tbilisi emirate existed since 704/5, when the Arab coin was minted. The domination of Arabs was interrupted from time to time, but the mint never stopped its activities. The scholar examines several coins, minted in Tbilisi, noting that only one of them bears the name of the emir – Marwan ibn Muhammad, the emir of Jurzan (in office from 732 to 743), the last Umayyad caliph (744-750). All other existing coins lack names.

Despite of existence of the Tbilisi mint, Arabs never had an easy time in Georgia and their rule there was not stable. This was due to the coalition of Georgians with Hazars, who were the main target for Arabs. For most of their rule in Georgia, the Umayyad tried to either delay or prevent the dissolution of the state. Meanwhile, the collection of taxes was mostly delegated to Georgians.

The situation changed during the Abbasid dynasty (from 750 onwards). The beginning of their rule was marked by insurrections against them in the South Caucasus, which lasted till 771 and were eventually quelled by Abbasids. Unlike the Umayyad time, a trend of decentralization of the caliphate is evident throughout Abbasid domination.